

Ковальова К.І. Рефлексія як структурна одиниця уроку / К.І. Ковальова, Л.М. Богадьорова //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: педагогічні науки. – Херсон, 2018. – Випуск № 82 – С. 45-48

37.012

6. Теорія і практика навчання

РЕФЛЕКСІЯ ЯК СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ УРОКУ

Ковальова К.І, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії

Богадьорова Л.М., кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічної географії

Херсонський державний університет

В статті розкрита сутність поняття рефлексія, розглянута класифікація рефлексії, що заснована на функціональних відмінностях, визначені основні прийоми і розглянуті методичні особливості їх використання при застосуванні основних видів рефлексії, а саме рефлексії настрою та емоційного стану, рефлексії діяльності, рефлексії змісту навчального матеріалу.

Ключові слова: рефлексія, види рефлексії, прийоми рефлексії, рефлексія настрою, рефлексія діяльності, рефлексія змісту навчального матеріалу, есе, синквейн, східці успіху, рефлексійна мішень.

В статье раскрыта сущность понятия рефлексия, рассмотрена классификация рефлексии, основанная на функциональных различиях, определены основные приемы и рассмотрены методические особенности их использования при применении основных видов рефлексии, а именно

рефлексии настроения и эмоционального состояния, рефлексии деятельности, рефлексии содержания учебного материала.

Ключевые слова: рефлексия, виды рефлексии, приемы рефлексии, рефлексия настроения, рефлексия деятельности, рефлексия содержания учебного материала, эссе, синквейн, ступени успеха, рефлексивная мишень.

The article reveals the essence of the concept of reflection. The classification of reflection, based on functional differences, is considered. The basic techniques and the methodical peculiarities of their use are considered in the application of the main types of reflection of the content of the contents.

Key words: reflection, types of reflection, receptions of reflection, reflection of mood, reflection of activity, reflection of content of educational material, essay, syncvein, steps of success, reflective target.

Постановка проблеми: В умовах сучасного глобалізованого суспільства все більше уваги приділяється не тільки становленню і всебічному розвитку особистості, а і можливості навчити її усвідомлювати своє місце у світі, занурюватись і розуміти свій внутрішній стан, відчуття в залежності від оточуючих обставин. І, звичайно, вчити дітей займати активну свідому позицію під час навчання і робити самоаналіз власної діяльності задля досягнення максимальної результативності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мислення, спрямоване на обдумування і обґрунтування власних передумов, що потребують звернення свідомості на себе визначаються як рефлексія у психологічній науці [3]. Рефлексія як механізм саморегуляції розглядався спочатку філософами, психологами, а в останні роки активно впроваджується педагогами у навчально-виховний процес.

На початку 2000-х років термін «рефлексія» з'явився і у педагогічній практиці, але більшість вчителів якщо і використовували його у професійному спілкуванні, то не завжди чітко усвідомлювали і розуміли її зміст. Рефлексія для вчителів у той час була як щось нове і не зовсім потрібне

у навчанні, що буде тільки ускладнювати навчальний процес і потребувати значних зусиль, щоб застосовувати її на уроці і показати практичну значущість.

Постановка завдання. В даній статті ставимо за мету розглянути рефлексію як поняття, її особливість як структурної одиниці уроку, що надає можливість учням усвідомити свою активну позицію у процесі навчання, коли він не просто здобуває знання, а й бере їх усвідомлено. Учень, котрий аналізує свою роботу: мені цікаво (нецікаво), мені зрозуміло (незрозуміло), було складно (легко) і т.д. – відчувається причетним до навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме поняття рефлексії в докладному перекладі з латинської мови означає «звернення назад». У психологічному словнику В.П. Зінченко і Б.Р. Мещерякова рефлексія (англ. reflection) тлумачиться як «розумовий (пізнавальний) процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, відносин до своїх завдань, призначення і т. ін.» [3, с. 422] Рефлексія - це механізм відображення особистісних смислів і принципів дій за допомогою встановлення зв'язків між конкретною ситуацією і світоглядом особистості, що лежить в основі самоконтролю і саморегуляції особистості в спілкуванні і в діяльності. Саме рефлексія виводить людину з миттєвого тимчасового простору, змушуючи його звернутися до минулого з метою відображення в свідомості вже таких подій з боку, перебуваючи «над ситуацією». Часом часовий інтервал між дією і його відображенням, усвідомленням так малий, що може створюватися враження про їх одночасність. Саме тому рефлексію розглядають як здатність людини здійснювати будь-які дії або вчинки і при цьому фіксувати у свідомості кожну деталь, тобто одночасно бути «виконавцем» дії і її «спостерігачем».

У сучасній педагогіці під рефлексією розуміють самоаналіз діяльності та її результатів. Особливість рефлексії як структурної одиниці уроку полягає в тому, що її можуть здійснювати не тільки в кінці уроку, як було прийнято

вважати раніше, а й на будь-якому його етапі. І це залежить від того, про яку саме рефлексію йде мова. Зараз загальноприйнятою вважають наступну класифікацію, засновану на функціональних відмінностях:

- рефлексія настрою та емоційного стану;
- рефлексія діяльності;
- рефлексія змісту навчального матеріалу [6, с. 53].

Рефлексія настрою. Проводити рефлексію настрою доцільно на початку уроку з метою встановлення емоційного контакту з класом, визначення готовності до роботи, а саме сприйняття нового матеріалу, тестування міжособистісних стосунків між класом і вчителем. Для вчителя на початку уроку дуже важливо визначити тих учнів, у яких явно неробочий настрій, відчувається апатія до навчання, є певний прояв агресії. З цією метою можна застосувати два види підходу – фронтальний та індивідуальний. Фронтальний підхід при якому використовується емоційно-художнє оформлення має на меті поліпшити настрій учнів класу і залучити їх самих до створення позитивного емоційного фону.

Індивідуальний підхід спрямований на тестування настрою кожного із учнів – це відомий всім прийом малювання смайлів, що відображають настрій дитини на початку і наприкінці уроку. Тобто вчитель порівнюючи намальовані на початку і в кінці уроку смайли може бачити зміну емоційного стану учнів. Але з нашої точки зору вчитель, який вже має педагогічний досвід і без даного прийому може відразу визначити емоційний стан кожного учня і керувати їм в ході навчально-виховного процесу, а час, що було б витрачено на малювання смайлів, краще витратити на рефлексію двох інших видів – рефлексію діяльності і рефлексію змісту навчального матеріалу.

Для встановлення більш тісного контакту між самими учнями, учнями і вчителем доречно наприкінці уроку висловити подяку один одному: вчитель учням, учні вчителю за яскраво проведений цікавий урок в ході якого обидві сторони успішно попрацювали, що в кінцевому випадку призвело до ефективного засвоєння навчального матеріалу.

Рефлексія діяльності дає можливість осмислити способи і прийоми роботи з навчальним матеріалом, знайти найбільш ефективні і раціональні із них. Цей вид рефлексії відповідає на такі питання:

- як я працював?
- як ми працювали всі разом у групі і кожен із нас окремо?
- як я впорався із конкретним завданням?

Даний вид рефлексії можна використовувати протягом всього уроку, а саме на етапі перевірки домашнього завдання, після проведення певного виду роботи або наприкінці уроку під час підбиття його підсумків.

З метою застосування даного виду рефлексії можна використати такі прийоми як «Східці успіху» або «Рефлексійна мішень». Так, при застосуванні прийому «Східці успіху» головним завданням учнів є виділення і написання на намальованих на аркуші паперу сходинках етапів роботи на уроці із виставленням собі оцінки у балах або словами на кожному із етапів. Прийом «Рефлексійна мішень» дозволяє оцінити всі види діяльності на уроці як вчителя, так і учнів. На шаблонах, що роздані кожному із учнів, вони повинні поставити мітки в сектори з відповідним результатом, оцінюючи види роботи на уроці, що запропоновані вчителем. Оцінювання відбувається в балах від 1 до 5 за такими критеріями щодо запропонованих видів роботи на уроці як – «було цікаво», «довідався про нове», «активно брав участь», «було зрозуміло».

Більш простішим прийомом, що допомагає вчителю проаналізувати взаємодію з учнями на уроці і результативність їх праці є прийом «Світлофор», де за допомогою стікерів учні реагують на завдання і результат їх виконання: стікер на червоному кольорі – багато незрозумілого, жовтий колір – є певні труднощі, зелений колір – все зрозуміло.

Який би із запропонованих прийомів не використовував вчитель на уроці, вони всі є своєрідною підказкою для нього. Проаналізувавши відповіді і оцінки учнів, вчитель може визначити на які моменти у викладанні потрібно звернути більше уваги, можливо застосувати інші методи чи методичні

прийомі, краще унаочнити процес пояснення, щоб у більшості учнів відбулося в результаті усвідомлене опанування знаннями і вміннями.

У старших класах можна застосувати ще один із рефлексійних прийомів – це «Три М+Д». Учням пропонують назвати три моменти, які вони вважають більш вдалим на проведеному уроці, і запропонувати одну дію, що може покращити їх роботу на наступному уроці. Тобто старшокласники вже не просто аналізують свою роботу на уроці, але й пропонують можливі варіанти як зробити свою роботу більш результативною. І це є дуже гарною підказкою для вчителя як урізноманітнити роботу із учнями на уроці.

Рефлексія змісту навчального матеріалу. Учителеві важливо знати наскільки продуктивним був урок для кожного із учнів класу, а не просто розуміти їх емоційний стан протягом всього заняття. Основна мета рефлексії змісту навчального матеріалу полягає у виявленні рівня усвідомлення змісту уроку. Вчителями-практиками використовується значна кількість прийомів, що дозволяють виконати дане завдання. Прийоми різноманітні, доволі результативні, але не слід занадто ними захоплюватись. Бо головне – це сам урок і набуття знань, а рефлексія допомагає визначити його ефективність. Саме тому прийоми рефлексії повинні бути, бути яскраві, викликати захоплення в учнів, але при цьому не забирати багато часу.

Із прийомів рефлексії змісту навчального матеріалу найбільш частіше використовується класичний прийом «Незакінчене речення». Найбільш часто його використовують у педагогічній практиці саме тому, що він не складний для проведення і є більш зрозумілий для учнів. Його можна проводити як в усній, так і в письмовій формі.

Якщо проводити в усній формі, то за допомогою проектора можна вивести на дошку в стовпчик перелік спроектованих фраз, які допоможуть в аналізі уроку. Учні по черзі висловлюються одним реченням, самостійно обираючи початок фрази: сьогодні я дізнався, було цікаво, було важко, я виконував завдання, я набув, я навчився, я спробував, мене здивувало, мені

захотілося, у мене вийшло і т.п. Якщо письмово, то кожному з учнів потрібно заздалегідь заготовити шаблони, де вони б могли написати власну відповідь.

Ще один із прийомів, який допоможе підвести підсумки уроку, це прийом доктора де Боно «Плюс-мінус-цікаво», який також можна проводити як усно, так і письмово. Для письмового виконання пропонується учням заповнити таблицю із трьох стовпчиків – плюс, мінус, цікаво.

У стовпчик «плюс» учням пропонується записати всі види роботи на уроці, що його сподобались, зацікавили і можуть бути йому корисні для подальшого навчання.

У стовпчику «мінус» записують усе, що не сподобалось протягом заняття, що викликало непорозуміння, відторгнення. Це також може бути інформація, яку учень вважає для себе непотрібною з точки вирішення життєвих ситуацій або взагалі неправдивою, неперевіраним фактом до якого потрібно ставитись досить скептично.

Третій стовпчик – це «цікаво». Саме тут міститься інформація про те, що учнів зацікавило, здивувало і напевно змусить шукати додаткову інформацію, щоб розібратись з даним питанням.

Запропонований прийом доктора де Боно дозволяє вчителю поглянути на урок очима самих учнів, проаналізувати його з точки зору цінності для кожної особистості. Але для того, щоб цей прийом дійсно спрацював і приніс користь щодо аналізу навчально-виховного процесу, учнів потрібно поступово привчати до даного прийому рефлексії. Використовувати його потрібно не одноразово, наприклад при проведенні відкритих уроків, щоб показати, що вчитель в тренді, а регулярно, щоб учні не побоювались висловлювати власні думки. Для початку роботи із даним прийомом можна запропонувати учням анонімне опитування, головне, щоб вчитель завдяки отриманим відповідям зміг проаналізувати власну роботу на уроці і роботу учнів класу.

Для вчителя, щоб проаналізувати власну роботу і роботу учнів на уроці, найбільш цінними прийомами рефлексії є письмові форми. З одного

боку, написане зберігається і до робіт учнів завжди можна звернутися ще не один раз для проведення аналізу, а з іншого - письмовий виклад дозволяє в учнів розвинути дуже цінні якості: вміння виділяти головне і стисло записати основні позиції вивченого матеріалу. До таких письмових прийомів можна віднести есе, щоденник, бортовий журнал, синквейн.

Есе – це твір невеликого обсягу (приблизно до 500слів), що розкриває певну тему і характеризується власним відношенням до неї, тобто особистісним трактуванням, орієнтованістю на розмовну мову. На жаль есе, як форма роботи, не часто використовується в навчальному процесі, хоча саме вона дозволяє учням аргументовано висловити свою позицію, вчить їх розмірковувати і висловлювати суб'єктивну оцінку предмету обговорення.

З точки зору рефлексії есе – це маленький твір із чітким викладом матеріалу про те, що сьогодні учні дізналися на уроці за новою темою і дає їм можливість поставити лише одне питання, на яке вони так і не отримали відповіді (якщо воно є, вигадувати його не потрібно і на цьому слід наголосити на уроці). Саме написане у такій формі есе сприяє закріпленню в учнів думок, що виникли в ході уроку, і вираженню особистого ставлення до проблеми, теми уроку. Таке есе не оцінюється оскільки служить насамперед засобом для організації зворотного зв'язку «учень-вчитель».

Наступні два письмових прийоми рефлексії доречні для використання у старших класах, коли учні можуть самостійно і об'єктивно висловлювати свої враження, відчуття, робити певні висновки і т.п. До даних прийомів можна віднести щоденник і бортовий журнал.

Існують декілька видів щоденників, але з точки зору рефлексії найбільш вдалим буде той, де сторінка поділяється на дві частини: в лівому стовпчику будуть фіксуватися факти з теми, а в іншому учні пишуть свої власні коментарі стосовно даного факту, своє відношення до цього. Такий вид роботи привчає їх не просто усвідомлювати фактичний матеріал, але аналізувати його, визначаючи в ході аналізу своє ставлення до нього.

Бортовий журнал - це своєрідна форма фіксації інформації за допомогою ключових слів, графічних моделей, коротких речень і умовиводів, питань [1]. Бортовий журнал учням доречно вести протягом всього уроку. Але їх до цього потрібно привчити, щоб його ведення було на рівні навички і доведено до автоматизму. І, звичайно, бажано, щоб такий прийом використовувався не тільки на уроках з одного навчального предмету, а на більшості, саме тоді у учнів ведення бортового журналу буде відбуватися автоматично і одночасно із аналізом навчального матеріалу.

Ще одним із рефлексійних прийомів є синквейн. Дидактичний синквейн був уведений у практику американської школи в ХХ ст. під впливом японської поезії. Слово «синквейн» походить від французького слова «п'ять». Тобто синквейн – це вірш, що містить п'ять рядків, побудованих за певними правилами. Даний методичний прийом так сподобався вчителям своєю неординарністю, що швидко завоював популярність при викладанні більшості навчальних предметів в загальноосвітній школі. Чому б такий цікавий прийом не використати і на етапі рефлексії?

Здатність резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, почуття і фантазії в декількох словах – це важливе вміння. Воно вимагає вдумливої рефлексії, заснованої на багатому понятійному запасі. Саме складання синквейну є потужним інструментом для рефлексії, синтезу і узагальнення понять та інформації. Він вчить свідомо використовувати поняття і визначати власне ставлення до розглянутої проблеми, використовуючи при цьому всього п'ять рядків.

Процес складання синквейну дозволяє вчителю скласти уявлення про рівень розуміння учнем навчального матеріалу конкретної теми, зокрема, є показником того, що учень:

- знає зміст навчального матеріалу теми;
- вміє виділяти найбільш характерні особливості досліджуваного явища, процесу, структури або речовини;

- вмiє застосовувати отримані знання для вирішення нового для нього завдання.

На етапі рефлексії можна використовувати як традиційний синквейн, так і запропонувати учням завдання із корегування і вдосконалення вже складеного синквейну, що дасть їм можливість проаналізувати зміст вивченого матеріалу, щоб впоратись із даним завданням.

Висновки з проведеного дослідження. Рефлексія є необхідною складовою сучасного уроку. Саме її застосування допомагає обом учасникам навчально-виховного процесу - вчителю і учням – проаналізувати свою роботу на уроці і зробити висновки щодо її результативності.

Пріоритетом на уроці є рефлексія діяльності та рефлексія змісту навчального матеріалу. Застосовувати необхідно різноманітні прийоми рефлексії, їх варіації, щоб не викликати в учнів поступове відторгнення даної форми роботи. Головна мета рефлексії одна – аналіз власної діяльності, а засоби її досягнення можуть бути різні.

При виборі прийомів рефлексії обов'язково потрібно враховувати вік учнів і індивідуальну психологічну готовність до написання письмових прийомів рефлексії, таких як есе, синквейн.

Література

1. Бортовой журнал. Современные педагогические технологии [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <https://pedtehno.ru/content/bortovoy-zhurnal>

2. Головкина Е.В. Подведение итогов урока. Рефлексия [Электронный ресурс] / Е.В.Головкина. – Режим доступа : [http : //www.ezhvalicey.ru/teachers/nmr/metodich_razrabotki/itogi_uroka](http://www.ezhvalicey.ru/teachers/nmr/metodich_razrabotki/itogi_uroka).

3. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Педагогика-Пресс, 1999. – 440с.

4. Рефлексия. Глоссарий. Психологический словарь. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychologies.ru/glossary/16/refleksiya/>

5. Садкіна В.І. Кольорова вкладка «Рефлексія – особливий вид мислення та етап уроку» // Педагогічна майстреня. – 2014. - № 10.

6. Садкіна В.І. Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю.- Х.: Вид. група «Основа», 2018. – С. 53